

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԷ ԵՒ ՅՐԱԶԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

Ստորեւ բերում ենք Հրաչեայ Անտեսանի երկու նամակ՝ ուղղուած Նիկողայոս Մատին՝ «Հայերէն արմատական բառարան»ի վերաբերեալ, ինչպէս նաեւ Գրիգոր Խալաքեանցի կարծիքը նոյն մեծարժէք բառարանի մասին: Այս գրութիւնները ժամանակին արտանկարել ենք Լենինկրատի Գիտութիւնների Ակադեմիայի դիւանի Նիկողայոս Մատի «կաբինետ»ի բնագրերից, որոնք գրուած են Հ. Անտեսանի ձեռքով: Առաջին նամակի համարն է B 1343, Երբ 4, երկրորդինը B 1343, Երբ 8, Գրիգոր Խալաքեանցի կարծիքինը B 1343, Երբ 6:

Կարծում ենք, որ այս նամակները եւ Գր. Խալաքեանի կարծիքը «Հայերէն արմատական բառարան»ի մասին՝ առաջին անգամն են հրատարակուելու: Դրանք կարելիք տեղեկութիւններ են հաղորդում բառարանի տպագրութեան պատմութեան մասին:

Երեւ գրութիւններն էլ տպագրում ենք առանց որեւէ փոփոխութեան:

ՀՐԱԶԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱՔԵԱՆՑԻ ԿԱՐԾԻՔԸ

«ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ»Ի ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

19 յունիս 1907, Նոր-Բայազետ

Մեծազատիւ Տէր Ուսուցչապետ

Պր. Նիկոլա Մատ,

Համաձայն Ձեր առաջարկութեան այսօր ուղարկելու պատիւն ունիմ Ձեզ իմ Արմատական Բառարանից ճիշտ ու ճիշտ երես առ երես արտագրած 52 երես, որի մէջ մտնում են է, Ը, Ժ, Ի տառերը ամբողջովին և մի քիչ էլ Լ տառից: Կարծում եմ, ինչպէս Գուք ևս տեսել էք, այսչափը կարող կը լինի գաղափար մը տալ ամբողջ աշխատութեան մասին, որու վրայ հարկ եմ համարում տալ հետեւեալ տեղեկութիւնները:

Աշխատութիւնը պարունակում է 2080 մեծ երես, ճիշտ նոյն մեծութեամբ եւ ձևով, ինչպէս ուղարկուած մասը: Գործին մէջ մտցրել եմ Նոր Հայկազեան Բառարանի (ՆՀԲ), Հին Հայկազեանի [Մխիթար Աբրայի] (ՀՀԲ), Առձեռնի (ԱԲ), Պոլլա հրատարակուած երկհատոր մեծ Փէշախմալճեան Բառարանի (ՓԲ), Հայր Ալիշանի Հայրուսակի (Հրուս.) մէջ գտնուած բոլոր բառերի արմատները: Ամէն մի բառի կամ արմատի վրայ խօսուած է այսպէս.

1. Նախ տրուած է արմատը կամ բառը, նշանակութիւնը, նրանից ծագած զլխաւոր ձևերը, ածանցումների մէջ ստացած կերպարանափոխութիւն.

ներք, արժատի և անանիաների գործածումը տեղերը՝ աշխատելով ջոկել միշտ հնարյունները :

2. = նշանով նշանակում է բառի գիտնականացնող ընդունելի մեկնությունը՝ որքան կարելի է պարզ ու մանրամասն. այս մեկնությունը մեծագույն մասը արդեն գիտություն մէջ ընդունում է և հաստատուն է, ոմանք ոմանց կողմէ կասկածելի, բայց այդ կողմէ ընդունելի են, իսկ մի քանիսն էլ իմ մեկնություններն են խիստ զգուշացր կերպով արտած : Եթէ նոյն մեկնությունը Հիւրչման Armenische Grammatik-ի մէջ ընդունած է, նշանակում է նրա էջը, եթէ չէ ընդունած, չէ նշանակում :

3. Ստուգարանությունը պատմությունը. այս մասը ամէնից զգուշացն էր, դուրս ամէնից էլ նուազ կարեւորը. սակայն ևս կարեւոր համարել եմ զ՛էն և տասնեակ տարիներով ամէն մի գիրք ու թերթ պարզապէս քաղել եմ բոլոր այն տեղեկությունները, ծուռ ու սխալ մեկնությունները, ճիշտ կամ թիւր բնութագրանությունները որ բանասէրները կամ լեզուաբանները տուել են այն բառի մասին : Այսպէսով իմ աշխատությունը լինում է կատարելապէս ամբողջական բոլոր ինձնից առաջ հրատարակուած լեզուաբանական գործերի և այդ աշխատությունները նորից աչքից անցկացնելու ալիւս կարիք չի մնում : Այս բանում ևս աշխատում եմ ամէն ինչ հերթով, հրատարակությունից կարգով անել և ցոյց տալ թէ ո՛ր է բառին առաջին մեկնիչը : Այս մասը պիտի տարբեր մասեր տաներով, իբր գրքի ամբողջությունից դուրս : Եթէ Հիւրչման չէ ընդունած նախորդ (թիւ 2) մեկնությունը, իր պատճառաբանությունները այստեղ կը նշանակուին :

4. «Գու» համառոտագրություններում եմ բառի այն դանդաղան ձևերը որ ստացել է մեր զանազան բարբառների մէջ. աշխատությունս մէջ զուրկ եմ տեսնէք հետեւեալ բարբառները. Պօլիս, Ասլանբէկ (Նիկոմիդիոս), Զէթուն, Տփլիս, Ազուլիս, Գորիս, Ղարաբաղ, Վան, Ողմի, Սուշափա (Աստուրիս), Սարբերդ. այս բարբառներն ունէի աշխատությունս գրած ժամանակ. բայց յետոյ կազմել եմ նաեւ Մարաղա (Պարսկաստան), Տրապիզոն, Կարին, Երեւան, Նոր-Նախիջևան և մասամբ Մուշ և Ալաշկերտ : Բոլոր այս 18 բարբառների բառարանը ևս իմ ձեռքովս կազմել եմ անձամբ տեղացիների հետ աշխատելով, հարցնելով կամ մէջնեքը տպրելով : Այս մասը կը լինի իմ գրքի լատագույն նորությունը. արտասանություններ բոլորովին ճիշտ նշանակում է՝ հեն ստուգարաններում :

5. Փոխ. համառոտագրություններում նշանակում եմ բոլոր այն բառերը որ այս կամ այն լեզուն մեղինից վերցրել է. ինչպէս են Վրացերէն, Թուրքերէն, Լատիներէն, Միւղերերէն, Թուրքերէն, Թուրքերէնի բարբառներ, ինչպէս և թրքախօս հայոց գործածած ձևերը են. ևն. :

Կարող է պատահել որ սոյն 1-5 կէտերից մի քանիսը չդառնան, այդ զէպքում չեն նշանակում. եթէ օրինակ 4 (Գու.) ձևը չկայ, նշանակում է թէ այդ բառը մեռել է և այժմ ոչ մի բարբառում չի գործածուած : Եթէ 2րդ կայ, նշան է թէ գիտություն յարանի չէ նոյն բառի մեկնությունը ևն. :

Նամակիս հետ ներկայեցաւ ուղարկում եմ նաեւ Պր. Գր. Սարգսեանի պիկայականի պատճէնը* : Աշխատությունս, ինչպէս գիտէք, յանձնել էի ճեմարան և տեսուչը ուղարկել էր Պր. Սարգսեանին քննություն. Պարոնը ուղարկել էր նոյն նամակը, սրի պատճէնը ինձ ուղարկուեց. այդ պատճէնի պատ-

* Տե՛ս ստորեւ :

ձէնք պատիւ ունիմ ուղարկելու: Նրա մասին հարկաւոր եմ համարում անել հետեւեալ նկատողութիւնները.

Պր. Խալաթեանի քննադատած թիւ 1 կէտը՝ թէ վերջերումս տպուած դրքերի բառերը չեն աւելում, այժմ լրացած է. որովհետեւ առանձին տետրակ եմ կազմել այդ բառերից եւ տպագրութեան ժամանակ կը ներմուծեմ: 2. Գրքում է թէ Լերբեմն շատ ընդարձակ է եւ օրինակ տրուած է Արտախոյր. իսկապէս այդ բառը շատ ընդարձակ է (6 երես), բայց միակ օրինակն է սա, որովհետեւ այս բառի մասին եւ «Տենչայր Սաթեհիկ տիկին» հատուածի վրայ եւ եւս պատշաճ եմ համարել տալ իմ բացատրութիւնները: 3. Հարկ չկայ, ասում է, ամէն անգամ Նէֆի բացատրութիւնները գնելու: —Բայց քանի որ իմ նպատակն էր տալ ստուգարանութեանց պատմութիւնը, պարտական էի նաեւ սրանց անտես չանել, ինչպէս գնում եմ միշտ Հիւնքեարալէյէնտեանի Ստուգարանական Բառարանի (ՍԲ) բոլոր աշխարհակ բացատրութիւնները՝ իսկապէս համառոտ կերպով: 4. Ճիշտ է Պր. Խալաթեանի նկատածը թէ ամէն անգամ աշխատել եմ հնդկերոսական բառերի բոլոր քոյր ձևերը գնել. այս եւս դիտարկել է եւ նպատակ ունի ցոյց տալու թէ բոլոր քոյրերի մէջ հայերէնը ինչ տարիճան հաւատարմութիւն է ցոյց տալիս: Տպագրութեան ժամանակ կարելի է, եթէ հարկ կայ, սոցանից մի քանիսը կրճատել:

Նկատելի են այն մի խումբ նշանները՝ որ բառերի սկիզբը դրուած են. սրանք բառի մասին շատ դադափար տալու համար են. * նշանակում է թէ բառը մաքուր հայ ձեւ է՝ հնդկերոսական արմատից. * նշանակում է փոխառեալ յունարէնից, պարսկերէնից, ասորերէնից կամ մի ուրիշ լեզուից. † ցոյց է տալիս թէ բառը հայկական չէր է. օր. ընկեր որ կազմուած է ընդ եւ կեր (միասին ուտող) բառերից, ստացել է † նշանը: Նշանից դուրի բառերը անյայտ են:

Ներկայացնելով այս բոլոր դիտողութիւնները եւ տեղեկութիւնները, պատիւ ունիմ ի վերջոյ յայտնելու թէ ձեմարանի վարչութիւնը այժմ աւելի քան առաջ տրամադիր է * կտակի գումարը նախապէս յանձնելու եւ կարգադրելու տպագրութեան գործը: Որովհետեւ, ինչպէս յայտնի է Ձեզ, կտակն այնպէս է կազմուած որ աշխատութիւնը տպագրութիւնից յետոյ միայն կարող է ստանալ գումարը, իսկ ես այս ահռելի հատորի տպագրութեան համար միջոցներ չունենալով՝ խնդրում էի որ ձեմարանը աշխատութիւնը կտակի արժանի գտնելուց յետոյ (որ կարող է լինել միայն այն դէպքում երբ կ'ստացուի Ձեր հաւանութիւնը), իր ձեռքով յանձնէր Էջմիածնի տպարանին եւ կտակի գումարից վճարէր բոլոր ծախսերը: Կտակի գումարը հազիւ բաւէ տպագրութեան:

Յուսալով որ պատիւ կ'ունենամ շուտով լսել Ձեր նպատաւոր կարծիքը, որով միայն պիտի վճռուի կտակին արժանի լինելու հարցը

Մնամ

Խոնարհ յարգանքօք

Հ. Յ. Աճառեան

Հասցէս՝ Հ. Աճառեան, Նոր-Բայազետ (սուսերէն) [մինչեւ յունիս 20]

* Այս բարի տրամադրութիւնը է շնորհիւ արդի Տեսուչ Մեսրոպ Վարդապետի. ուստի յոյժ ցանկալի էր ինձ համար որ մինչեւ ապրիլ ամիսը աշխատութեան մասին ամէն ինչ կատարուած ու տպագրութեան յանձնուած լինէր:

Առ Մեծաբարոյ տեսուն Գէորգեան Հոգեւոր Ճեմարանի

Պ. Կարապետ Կոստանեանց

ի Ս. Էջմիածին

Մեծապատիւ Տէր,

Համաձայն անցեալ Մայիսի 11ին ինձ ուղղած ձեմարանից Տեսուչ՝ Ձեր նախորդ արժանապատիւ Հ. Կարապետ վարդապետի գրութեան Պ. Հ. Առնաւանի «Արմատական Բառարանը» վերաբերմամբ, որ ուղարկուած էր ինձ աչքէ անցնելու, պատիւ ունիմ այսու իմ կարծիքս յայտնելու այդ աշխատութեան մասին:

Նախ՝ պակասում են բառարանում, որչափ եւ կարողացայ գիտեր, բառական թուով բառեր, որ պատահում են վերջին տարիներում լոյս տեսած հին գրականութեան վերաբերեալ մի քանի կարեւոր դրուածքներում: Պ. Առնաւանի ուշադրութիւնն եմ հրաւիրում այդ բառերից մի քանիսի վրայ:

— ա. Փիւնից (Վեներսիկ 1892) աղբախուղը (57), անպոսին (57), բարամբիւն (57), նաղարարութիւն (244), սարս (125) եւն:

— բ. Եղիւխան Կիպր. (Բաղմալէպ 1893 Դեկտ.) ահարոյնիկ, բանկայ, դակունիք ու զակունք, յուզանալ, սղթոց, սղկաւ, նոզկայ, մարհիկ (գուցէ նոյն ընդ մարիկը), սեկայ, մենկայ եւն. էջ 573-576:

— գ. Անան. Շիրակացի (Ս. Պետ. 1877) զկարամուր (57), մեծաւեր դօտի (65), շարասոց (72) եւն:

— դ. Սոկրատ (Վաղարշ. 1897) բախ, աւճուն (262), սղիրբար (224), զենակ (225), զորհասէր (265), հմութիւն (անդթութեան իմաստով, 247), սղրատ (134), տակու (267), փարթարամ եւն.: Եւ չառ յաճախ— Երսոբել փր. արսոբել:

— ե. Գիրք Մնացորդաց (Մոսկուա 1899) զմծեալ, քակքով, քեփար, պտաֆարնել, սոնջեռեայք, փեստակ տտայ եւն.: Տես յառաջար.

Երկրորդ՝ մի քանի բառերի առթիւ աւելի ընդարձակ քննութիւն է դետեղած, քան այդ կարող է թոյլ տալ բառարանի ծառայը եւ բնութարանութիւնը. օր. «արտախոյր»:

Երրորդ՝ հազիւ թէ հարկ կայ ամէն անգամ մէջ բերել ն. Հայկ. Բառագրքի անյաջող բացատրութիւնները. օր. «կանթիկ»:

Չորրորդ՝ հազիւ թէ անհրաժեշտ է՝ ո՛ր եւ է հայերէն բառի Հնդեւրօպական բոլոր քոյր բարբառների նոյնանիշները յառաջ բերել. օր. եղբայր:

Եզրակացութիւն. Չր չալած Պ. Հր. Առնաւանի աշխատութեան մի քանի պակասներին եւ այլ մանր թերութիւններին, որ անխուսելի են այսպիսի մեծածառալ գործի մէջ, չր նայած մի շարք բառերի փիճկի բացատրութիւններին ու համեմատութիւններին, որ կարող են դեռ լրացուիլ ու բարեփոխուիլ, — Հեղինակը՝ որ կարեւորագոյնն է, կանգնած է լեզուադիտութեան ուղիղ ճանապարհի վրայ եւ բացի իւր ուսումնասիրութիւններից օգտուել է լուրջ կերպով բոլոր նշանաւոր հայ եւ օտար լեզուաբանական հետազոտութիւններից, որով նորա «Արմատական Բառարանը» մի գնահատելի եւ խիստ կարեւոր գործ է հանդիսանում մեր գրականութեան մէջ. ուստի եւ նորա հեղինակը, որ երկար տարիներ է նուիրել այս ընդարձակ աշխատութեան,

միանգամայն արժանի է քաջակերութեան և խրախուսանաց, իսկ նորա զորքը՝
տպագրութեան լոյս տեսնելու:

Սպասելով Ձեր տնօրինութեան՝ թէ ո՞ւր և ո՞ւմ ուղարկելու է «Բա-
սարանը»

Մնամ անկեղծ յարգանք

Գր. Խալաթեանց

Ուսուցչապետ Լազարեան Ճեմարանի

1908 Հոկտ. 8

Մեծարգոյ Ուսուցչապետ

Պր. Մառ,

Հ. Գալուստը գրել էր ինձ այն տեսակցութեան մասին որ ունեցել էք
Ս. Էջմիածնում իմ Արմատական Բառարանի տպագրութեան մասին Պետեր-
բուրգի Կայսերական Ակադեմիայի կողմից: Այս մասին աւելի որոշ պայման-
ների համար նա խորհուրդ էր տալիս՝ գլխի անձամբ Ձեզ: Այժմ երկտպույն
խնդրում եմ Ձեզ, որ բարեհաճիք յայտնել թէ ի՞նչ են Պետերբուրգի Կայսերա-
կան Ակադեմիայի պայմանները բառարանիս հրատարակութեան համար՝ թէ՛
նխաժողովի և թէ՛ դրքի բովանդակութեան վերաբերեալ: Կանխաւ պարտք եմ
համարում յայտնել թէ ի՞մ կողմից ամէն պատրաստակամութիւն կայ այնպէս
ձեւաւորելու գիրքը՝ որ առանց մնասելու բովանդակութեանը՝ յարմարուէր
Ակադեմիայի պահանջներին: Գալով ուստական լեզուաբանական զործերից
օգտուելու հարցին, որի վրայ յատկապէս պնդում էք Դուք Ձեր տուած միա-
յականի մէջ, գիշտութաբար այս կարող եմ տեսլ որ իմ ուղարկած մասում
ըստ պատահման միայն չեն դառնուել ուսւ աղբիւրներից օգտուած մասեր, թէ
ոչ նոցանից դոնձ մի մասը ծանօթ է ինձ, ինչպէս Պատկանեանի, Էմինի, Նաեւ
Ձեր զործերից մի մասը: Մնացեալը մտադիր եմ լրացնել, մանաւանդ եթէ պա-
տիւ ունենայի ստանալու Ձեզից նոցա ցուցակը, որի համար յատկապէս խնդ-
րում եմ:

Յուսալով թէ չուտով կ'ստանամ նամակիս նպատաւոր պատասխանը՝

Եմ միշտ Ձերդ

Հ. Աճառեան

1908 Հոկտ. 8

Թեմական Դպրանոց

Նոր-Նախիջևան

Մենք ուրախ կը լինէինք, եթէ Հ. Աճառեանի օրինակով կարողացանք ցոյց տալ Մեյլի հետեւեալ տողերի անկեղծութիւնը. «Ես հպարտ եմ, — գրել է նա Մեարտի Մարտտեանցին, — որ եղել եւ մնացել եմ բարեկամը այն բոլոր տշակերտներու, որոնց հետ աշխատակցել եմ» (22 Մարտ 1913 թ.)⁴⁶:

Ստորեւ հայերէն թարգմանութեամբ եւ անհրաժեշտ ծանօթագրութիւններով ներկայացնում ենք Հ. Աճառեանի իննը նամակ ուղղուած Մեյլին: Թիւ 1, 2, 3 եւ 8 նամակներն առաջին անգամ հրատարակել ենք Երեւանում, «Բաները Հայաստանի արխիւները» հանդէսի 1966 թուականի 2րդ համարում:

ՀՐԱԶԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ — ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԻՆ

«Փարիզից եւ Սթրասպուրգից յետոյ ես միշտ շունենալով, քննել եմ բոլորը⁴⁷: Բնականարար մեք թղթակցութիւն ունեցայ իմ երկու ուսուցիչներին՝ այդ ամբողջ թղթակցութիւնը գիտական հարցերի Մեյլի եւ Հիւլզմանի հետ: Եթէ նրանց դրած նամակ շուրջ պահած լինէի, մի ահագին գիտական հասարակութիւն էի մտածում, դիմում էի նրանց եւ նրանց կարծիքը հարցնում»:

(Հ. Աճառեան, «Կեանքիս յուշերից», էջ 275):

ԹԻՒ 1

Էջմիածին, 5 Ապրիլի 1900

Իմ շատ սիրելի եւ հուշակալոր Ուսուցիչ¹,
Ներեցէ՛ք ինձ, եթէ այս անգամ մի քիչ ուշ եմ պատասխանում ձեր վերջին նամակին:

Ուղում էք իմանալ, թէ Կոմիտաս վարդապետը ե՞րբ է մեկնելու փարիզ: Ես հարցրեցի նրան, սակայն դժբախտաբար նա եւս ոչինչ չգիտի այս մասին, թէեւ մտաւ է, որ ինքն այս տարի մեկնելու է: Նրա մեկնումը կախում ունի Երաժշտական ընկերութեան այն խորհրդակցութիւնից, որ Յուլիոս հանդէսի առթիւ կայանալու է Փարիզում: Նա կարծում է, թէ դուք իրենից աւելի տեղեակ կը լինէք այս մասին: Յամենայն դէպս ընդունեցէ՛ք նրա ամենասիրելի որոշումը:

Ես դեռ չեմ ստացել *Mémoires*—ի (Տեղեկագրի) այն համարը, որ տեղ լոյս է տեսել ձեր յօդուածը «տերութիւն» բառի մասին²: Ի միջի այլոց,

* Զնգելու խոստովանութիւնը ճիշտ է, պատճառաբանութիւնը՝ կեղծ:

46 Երեւան, Մատենադարան, Մեարտի վ. Մատենաեանցի փոնդ:

1 Փարիզում հնագրականութիւնը գնում մի զրբի միջից այս նամակի փրանսերէն բնագիրը յայտնաբերել ու Երեւան՝ Գրականութեան եւ Արուեստի քանդաքանին է ուղարկել Հրանտ Թորոսեանը:

2 Հայերէն «տերութիւն» բառի ստուգաբանութեան եւ ուղղագրութեան մասին Մեյլի յօդուածը լոյս է տեսել Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան տեղեկագրում, հատ. ԺԱ. 1900. էջ 401: Մեյլն ապացուցում է, որ այս բառի հնագոյն եւ ճիշտ ուղղագրութիւնը *Լ—ով* է:

Բամաջեանի³ միջոցով ևս վճարեցի 1899 և 1900 թուականներէ անդամավր-
ճարներս⁴ :

«Բանասէր»-ում կարդացիք անշուշտ իմ յօդուածը, որտեղ տրուած են
փերակ, երաժիշտ, նաժիշտ և առոյգ բոսերի ստուգարանութիւնները: Կ'ու-
զէի ձեր կարծիքն իմանալ զբանց մասին:

Հանեցէք ընդունել, Պարոն և իմ սիրելի Ուսուցիչ, խորին յարգան-
քիս հաւատարմքը: Ընդունեցէք նաև իմ անկեղծ շնորհաւորանքը Ձատկի տօնի
առթիւ:

Ձեր յայտ անձնուէր աշակերտ՝

Հ. Աճառեան

Երևան, Գրականութեան և արուեստի թանգարան, Հրանտ Թորոսեանի ֆոնդ:
Բնագիր, ինքնագիր:

ԹԻԻ 2

21 Մայիս 1902

[Էջմիածին]

Իմ շատ սիրելի և հոշակաւոր Ուսուցիչ,

Ձեզ յայտնելու եմ բաւականին հետաքրքրական մի բան: Ինձ վիճակ-
ուեց յայտնաբերել Եղնիկի միակ ձեռագիրն աշխարհում, որ մի ժամանակ
գտնուած էր Զմիւռնիայում և իբր աշրուել էր հրդեհի ժամանակ⁵: Ես և Պրն.
Գալուստ Տէր Մկրտչեանը արդէն վերջացրել ենք համեմատութիւնը վենետի-
կի հրատարակութեան հետ: Ունենք շատ տարբերակներ, որոնց մեծ մասն ա-
նարժէք է, սակայն այսուհանդերձ կայ 200 ուղղում, որ պէտք է մտցնել բը-
նագրի մէջ: Այս համեմատութիւնը տուեց, ի միջի այլոց, լեզուարանական եր-
կու բան: Մէկը ապաստամբ ձեւն է, փոխանակ ապաստամբ: Հայերէնում դոր-
ժածականը վերջին ձեւն է. բայց Եղնիկը չորս անգամ ունի ապաստամբ, եր-
կու անգամ զապաստամբ, մէկ անգամ ապաստամբիլ, երկու անգամ ապաս-
տամբութիւն: Սակայն ոչ մի օրինակ չկայ առանց աի: Դա արդէն սպասելի էր
իրաներէն ձեւի հետ համեմատութիւնից: Ուրեմն աի անկումը հաւատարի է:
Դրանից պէ՞տք է եղբակացնել արդեօք, թէ խնդաւի համեմատութիւնը նոյն-
պէս պարս. xandāh հետ, որ Հիւսիմանը մերժել է աի անկման պատճառով,
ընդունելի է: Յամենայն դէպս այս բանը նշելի է:

3 Կ. Յ. Բամաջեանը ժամանակին փարիզում լոյս տեսնող հայագիտական «Բանա-
սէր» հանդէսի հիմնադիր—խմբագիրն է եղել:

4 Որպէս փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան անդամ:

5 Խօսքը հայ դասական մատենագրութեան 5րդ դարի հեղինակ Եղնիկ Կողբացու
մատենի ձեռագրի մասին է, որն աւելի շատ յայտնի է Եղծ ազանդոց խմբագրով եւ որի մի-
ւել ձեռագիրն այժմ գտնուում է Երեսօմի Մատենադարանում: Մատենի առաջին հրատարա-
կութիւնը տեղի է ունեցել 1762 թ., Զմիւռնիայում, վերջին՝ գիտական հրատարակութիւնը
եւ փրանսերէն բարգմանութիւնը հարուստ ծանօթագրութիւններով կատարուած են Մեյէի
աշակերտ Լուի Մարիէսի եւ վերջինիս աշակերտ Շ. Մերսիէի կողմից (Փարիզ, 1959 թ.):

Միւսը հետեւեալ նախադասութեան ուղղումն է: Եղնիկը (բառ հրատարակութեան) գրում է. երբ մենք ասում ենք «սիւք շնչէ», ասորնեայք ասեն այս շնչէ»: Սրանից եղբարեացեալ էին, թէ այսք ասորական բառ է, որ նշանակում է «բամբ», այնուհետեւ նշանակել է «սատանա»: Սակայն դուք խնջ կ'ասէք, եթէ ձեռագիրն ունի ասորնեայք, որ հրատարակիչն ընթերցել է ասորնեայք, սխալուելով ստորի ձեռագրի մօտիկութիւնից: Յամենայն դէպս, ասորնեայք բառն այլուր գոյութիւն չունի, եւ նն միանգամայն անբացատրելի էր: Առաջաւելն կարող էր լինել ասորնեայք, բայց ոչ երբեք ասորնեայք: Ուղղութեամբ նախադասութիւնը լեզուարանական մի տուեալ է պարունակում. մենք (գրում է Եղնիկը եւ ուղղում է նշել հիւսիսի կամ Միջին Հայաստանի Հայերին) ասում ենք սիւք շնչէ, միեզդեռ հարաւի Հայերը (ասորնեայք) ասում են այս շնչէ:

Մեր համեմատութիւնը հրատարակութեան հետ, ձեռագրի նկարագրութիւնը եւ այլն, որոնք միասին կազմում են մի երեսուն էջ, լոյս կը տեսնի կա'մ «Հանդէս»ում⁶, կա'մ ZAPh—ում (Zeit. f. Arm. Philol.), որ միշտ ասանում եմ որպէս բաժանորդ:

Կանխապէս շնորհակալ եմ Ղարաբաղի բարբառի մասին ձեր ուսումնասիրութեան⁷ առանձնատիպի համար, որ մտադիր էք ինձ ուղարկել:

Ահա ամառ է: Գիտեմ, որ դուք ուղում էք սրել տեղ գնալ՝ մի քանի օր անցկացնելու եւ հանգստանալու համար: Այժմ մեր ամբողջ ընտանիքը էջմիածնում է: Եւ հիմա ուսումնասիրում եմ: Մենք ձեզ հրաւիրում ենք Կովկաս, դուք սիրում եք մեր երկիրը. այսանց կը գտնէք թէ՛ հանգիստ եւ թէ՛ գիտական օգուտներ: Կը մնաք մեր տանը, ուր կը գտնէք արեւելեան շատ սրտաբաց ընդունելութիւն: Եթէ ուրիշ մտադրութիւն չունէք եւ եթէ այսքան երկար ճանապարհորդութիւնը ձեզ շատ չի յոգնեցնի, խնդրում եմ՝ չմերժէք մեր հրաւերը⁸:

Հաճեցէք ընդունել, իմ շատ սիրելի Ուսուցիչ, խորին յարգանքիս հաւատարմորդ:

Ձեր անձնուէր աշակերտ՝

Հ. Աճառեան

Երևան, Գրականութեան եւ տրուեստի թանգարան, Հ. Աճառեանի ֆոնդ: Յաջ: Բնագիր, ինքնագիր: Ուղարկել է Հայկ Պէրպէրեանը:

6 Հ. Աճառեանի Լ. Գ. Տէր Մկրտչեանի ուսումնասիրութիւն՝ «Բնութիւն եւ համեմատութիւն եզնկայ նշագրիւմ ձեռագրին», լոյս է տեսել Վիեննայում 1904 թ. նախ «Հանդէս Ամսօրեայ»ում, այնուհետեւ առանձին գրքայկով (32 էջ):

7 «Journal Asiatique» հանդէսում (1902, էջ 561—571) Միլէն փրանսերէն լեզուով տպագրել է Հ. Աճառեանի «Բնութիւնի Ղարաբաղի բարբառին» ուսումնասիրութիւնը (1901 թ.): Այստեղ խօսքը Միլէի այդ ընդարձակ գրախօսութեան առանձնատիպի մասին է:

8 Միլէն 1902 թ. չի կարողացել ընդունել Հ. Աճառեանի հրաւերը: Սակայն նա իր աշակերտին Շուշիում այցելել է 1903 թ. ապրիլի ամսանը: «Կեանքիս յուշերից» մատենում Հ. Աճառեանը գրում է (էջ 98—99). «... եւս դեռ նշանուած չէի եւ ծնողներս Շուշիում էին, երբ Միլէն յայտնեց, թէ ամառը ուզում է Շուշի գալ, մնալու համար մի քանի օր մեզ մօտ: Ուրախութեամբ ընդունեցի: Միլէն իջաւ մեր տունը. մայրս ամենաբնորոք կերակուրներն էր

ԹԻԻ 3

Շուշի, 23 (Հ. տ.) Մեղ. 1902

Իմ սիրելի եւ մեծանուն Ուսուցիչ,

Հենց նոր ստացայ ձեր բացիկը, մատնախօսականը⁹ եւ Դասական հայերէնի համեմատական քերականութեան ուրուագիծը¹⁰: Այս բոլորն ուղարկե-

պատրաստում օտարագրի ուսուցչին դուր գալու համար: Մեյէն նաշակում էր եւ մօրս հայերէն ասում:

— Շատ լաւ է:

Սրանից եւ «բարեւ ձեզ» ողջոյնից դուրս ոչ մի հայերէն բան չէր խօսում: Մեյէն կազմել էր իր հայերէն քերականութիւնը եւ ուզում էր, որ ձեռագիրը միասին կարդայինք նախքան տպագրելը. որպէսզի երբ պատահական սխալներ սպրդած լինէին, ուղղէինք: Այս աշխատութիւնը կատարեցինք: Ամէն օր բարձրանում էինք քերթը: Ի՞նչ հաճոյք էր գգում՝ դիտելով ընդհանուր տեսարանը, մանաւանդ երբ տեսնում էր կանաչների մէջ քաղուած կարմիր կտուրները: “Mais c'est tres joli!”, բացականչում էր շարունակ:

Մի օր գնացինք Կիթաղբիւրի անուառ ման գալու: Այն ժամանակ ես կապեաժում էի. բէ բոֆախտ ունեմ: Մեյէն բոֆախտաւոր ընտանիքի սերունդ էր եւ ինքն էլ բոֆախտ ունէր: Խորհուրդ տուեց խնձ (իբրեւ մասնագէտ). ձեռնափայտը մէջքի վրայ խորիզովն ածել դրած՝ երկու բեւերի տակ առնել եւ այդպէս ման գալ մի քանի ժամ առջ անտառում, որի բոյրը բուծիչ է յատկապէս բոֆախտի: Մի երեկոյ, երբ բուլվարում ման էինք գալիս միասին, բաժնից ցոյց տուի նրան նստարանի վրայ նստած Արուսեակին. որի հետ դեռ ծանօթ չէի եւ ասացի. բէ Վիդ օրիորդը իմ ապագայ կինը պիտի լինի»: Դիտեց, հաւանեց եւ գոհ մնաց:

Մեյէի գալուստը ուրախութեամբ դիտուեց ամբողջ Շուշում: Երբ մենք միասին ման էինք գալիս բուլվարում, բոլորը հետաքրքրութեամբ դիտում էին, եւ որովհետեւ Մեյէն միշտ կրում էր նամփորզական փակ սեւ ակնոց, ասում էին. «Այս կոյր մարդը Անառեանի պրոֆեսորն է»:

Ընկերներս մի ցերեկոյր կազմակերպեցին բեմական դպրոցում Մեյէի պատուին: Հաւաքուեցին մի խումբ երիտասարդներ եւ օրիորդներ եւ նրա ներկայութեամբ պարելով, ցուցադրեցին կովկասեան ամենաճուրք եւ դժուար պարերը, որոնց այնքան հմուտ են շուշեցիք: Մեյէն շատ հաւանեց եւ ասաց. «Հայկական պարերը եւրոպականներից շատ աւելի աշխույժ են եւ մանաւանդ շատ աւելի լին են մանր նրբութիւններով»: Մեյէն սիրահար էր եւրաժշտութեան. փափգում ամէն առաւօտ մի ժամ դաշնամուր էր ածում. այդ ցերեկոյրի միջոցին էլ երկար ժամանակ ածեց դաշնամուրի վրայ: Շուշեցիք շատ են սիրում քառ ածել. չկայ տուն, որ մի քառ ածող չունենայ. նրանց բոլոր նուագած եղանակները սովորութիւն է պարսկական կոչել, բայց այդ բոլորը հայկական են: Մեյէն լսում էր այդ բոլորը եւ բէւ միօրինակ էր գտնում, բայց շատ նուրբ եւ երանգաւոր:

Երկու շաբաթ Մեյէն մնաց մեզ մօտ, ապա գնաց Էջմիածին, ձեռագրերի վրայ աւսումնասիրութիւն կատարելու համար: Վերջին անգամն էր, որ տեսայ իմ ուսուցչին:

9 Մեյէի գրախօսութիւնը Հ. Անառեանի «Բնութիւն Դարբարդի բարբառին» աւսումնասիրութեան մասին:

10 Մեյէի “Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique” (Վիեննա, 1902 թ.) աշխատութիւնը: 1936 թ. Լ. Մարիէտի եւ այժմ յայտնի լեզուաբան Է. Բենվենիստի աջակցութեամբ (Մեյէն անդամաւոյժ էր եւ գրքի է կոյր) հեղինակը պատրաստել է այս աշխատութեան երկրորդ, բարեփոխուած հրատարակութիւնը, որ գրախօսութեան վաճառքի է հանուել հեղինակի մահուանից մի քանի շաբաթ յետոյ միայն:

ւել է իջմիածին եւ այնտեղ մնացել որոշ ժամանակ: Եւ վերջնականապէս Հեռացայ իջմիածնից եւ Շուշի եկայ որպէս Հայոց լեզուի ուսուցիչ Հայկական թեմական դպրոցում: Փոստից դուրսը պաշտօնէցի ինչ որ ուղարկուել է իմ անունով: Այսպիսով ձեր բացիկի պատասխանը մի քիչ ուշացաւ: Չկարողացայ նաեւ վանքի գրադարանին յանձնել ձեր Քերականութեան¹¹ երկրորդ օրինակը: յաջորդ փոստով կ'ուղարկեմ: Ինչ վերաբերում է ինձանից ձեր խնդրած գրախօսութեան, թերեւս այն հրատարակեմ «Մուրն»ում: զիտէք որ Հայերէն պարբերականներից սա լաւագոյնը եւ ամենից շատ կարդացուողն է: այդպիսով գրախօսականը դրանում աւելի կը տարածուի, քան այլուր¹²:

Առացայ նաեւ ձեր աշակերտների հրատարակած «Mélanges linguistiques»¹³ («Լեզուաբանական յօդուածներէ յորելանական ժողովածու»)¹³: Շատ եմ ցաւում, որ այդ իմ նախկին դասընկերները բնաւ չեն ցանկացել ինձ տեղեկացրնել իրենց մտադրութիւնը: Եւ շատ էի ուզում ներկայ լինել նրանց չարքում, որոնք այս ժողովածուով ուզում են ձեզ յայտնել իրենց երախտագիտութիւնը: Բայց առիթն անցաւ: Կարծում եմ, որ շատ չանցած՝ դարձեալ կ'ունենանք այդպիսի մի պատեհութիւն:

Այժմ աշխատում եմ յետին ժամանակներում դրուած մի փոքրիկ բրնձորի վրայ: Դա խորքերիցի տուրի մի քաջանայի վկայարանութիւնն է¹⁴, որ շատ Հեռաքրքրական է պատմութեան, թուրքական ու արաբական լեզուաբանութեան, միջին Հայերէնի եւ այլ տեսակէտից:

11 Մեյլի «Esquisse...»ը:

12 Մեյլի «Esquisse...»ի մասին Հ. Աճառեանն իր գրախօսութիւնը հրատարակել է «Հանդէս Ամսօրեայ»ում, 1903, ք. 4, էջ 105—110:

13 Եւրոպական երկրներում համալսարանի մի խումբ շրջանաւարտներ իրենց հետ տաղտական յօդուածներից կազմեալ ժողովածուն ձօնում էին իրենց ուսուցչի յոբելեանին: Մեյլի առաջին աշակերտները Ռ. Կորիտիլի եւ Ժ. Վանտրիլէսի նախաձեռնութեամբ 1901 թուականին իրենց յօդուածներից պատրաստում են մի համեմատ հատորակ «Mélanges linguistiques offerts a A. Meillet» խորագրով եւ ձօնում նրա դասախօսական առաջին տասնամեակի յիշատակին: Մեյլն ժողովածուն ստանում է 1902 թ. Յուլիսին, իր ծննդավայր Շաքումեյանում: Այս ամակնկալը խորապէս յուզել է ուսուցչին, եւ հետագայում նա բազմիցս իր երախտագիտութիւնն է յայտնել իր գիտնական աշակերտներին:

Մեյլն իր ուսուցիչների, գիտնական դարձած նախկին աշակերտների, յայտնի լեզուաբանների կամ բանասերների, լեզուաբանական հանդէսների յոբելեանների պատուին յաճախ է կազմակերպել այդպիսի ժողովածուներ, կամ յոբելեարի մասնագիտութեան վերաբերող յօդուածով մասնակցել է նման ժողովածուների: Սակայն ուրիշներին միայն մէկ անգամ է յաջողուել նրան մատուցել այդ յարգամբը: Ան այս միակ առիթը ակամայ բաց բողոքելու համար է իրաւամբ զանգատում Մեյլի աւագ եւ ամենատիրելի աշակերտներից Հ. Աճառեանը:

14 «Պատմութիւն եգիպտական»։ Արարատ, 1908, քիւ 9, էջ 812: Հ. Աճառեանի ուսումնասիրութեան մէջ այս փառանայի մասին կարդում ենք. «Բնիկ խորքերիցի և նոյն փառաքի տիրամայր Ս. Աստուածածին տուրի եկեղեցւոյն փառանմ էր. ասորերէն լեզուով կը կոչուէր Բապան Էլիա... Նա տեղեակ էր չորս լեզուի, այն է ասորերէն, արաբերէն, մարոնրէն (արաբերէն բարբառ) եւ հայերէն... ծանօթ էր մահմետական գրականութեան... Գրուածքում կան այլալեզու հատուածներ...» (Արարատ, 1908, էջ 818—819): Հենց այս հատուածները եւ տուրի փառանայի արտասանութիւնն են հետաքրքրական լեզուաբանութեան տեսակէտից: Հ. Աճառեանը, ըստ իր տվորութեան, դրել է ուսումնասիրութիւնն տարտնչու տեղը եւ բուականը՝ Շուշի, 1903 Մայիս 8:

Սկսեցի պատրաստել նաեւ Կ. Պոլսի բարբառի ուսումնասիրութիւնը¹⁵ . դա կը լինի հենց ձեր ցանկացած ծրագրով :

Դժբախտաբար Գերմանիայից դեռ ոչ մի պատասխան չեմ ստացել , ո՛չ էլ զենդեքէն այն զրփերը , որոնք անհրաժեշտ են Vendida¹⁶ —ի ուսումնասիրութեան համար : Շուտով կ'աւարտուի մի մեծ աշխատանքի տպագրութիւնը (տարբեր ժամանակներում գրուած բնագրեր , 1150—1840) , որ պատրաստել եմ Պրն. Մանանդեանի հետ : Մօտ օրից կը ստանաք¹⁶ :

Իմ հասցէն է՝ Շ. Աճառեան , Շուշիի թեմական դպրոց , Ելիզապէթ-փողի նահանգ :

Ձեր անձնուէր աչակերտ՝

Շ. Աճառեան

Նոյն տեղում :

Յ. Գ. Խնդրում եմ ինձ յայտնել , թէ «Թուրքերէնի փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ» աշխատութիւնս¹⁷ կը վաճառուի՞ արդեօք Եւրոպայում : Հարկը երեսուն օրինակ ունեմ . կարո՞ղ եմ 20—30 օրինակ վաճառքի ուղարկել Պրն. Բույոնի դրախտութիւն :

Յ. Գ. «Մշակ»ում մի գրախօսութիւն կայ ձեր Քերականութեան¹⁸ մասին . եթէ ցանկանում էք , յաջորդ նամակումս ներքակ կ'ուղարկեմ :

Յ. Գ. Ստանալով ձեր բացիկը՝ պատում եմ նամակիս ծրարը եւ շարունակում :

Հայերիս համար անտարակոյս մեծապէս հաճելի է լսել , որ դուք շատ էք զբաղում հայերէնով^{18ա} : Արդէն կարդացել եմ ձեր Քերականութեան կէսը եւ կարող եմ ասել , թէ դուք ի՛նչ օգուտ էք տուել հայագէտ լեզուաբաններին , մանաւանդ հայագիտ հայագէտներին : Ձեր աշխատանքը կատարուած է Գերմանացու գիտական ու յուրժ մեթոդով եւ Թրանսիացու պարզութեամբ ու յստակութեամբ : Ձեզ շնորհակալ ենք դրա համար :

Սկսեցի Կ. Պոլսի բարբառի լիակատար ուսումնասիրութիւնը : Դա որոշ չափով օգտակար կը լինի անշուշտ արեւմտահայերէնի քերականութեամբ զբաղուողներին , զուցէ եւ ձեր ուսումնասիրութեանը : Սիրով եւ շատ մեծ բաձոյքով կ'օգնէի ձեզ :

Վերջին ժամանակներս եւ եւ Մանանդեանի մտադրել էինք Ելիզէի¹⁹ զիրքը հրատարակել : Էջմիածնում կան տասնի չափ ձեռագրեր : Բայց կատար-

15 Սակայն ուսումնասիրութիւնը՝ «Բնութիւն պոլսեայ բարբառի» . լոյս է տեսել 1941 թ. . երեւանում :

16 «Հայոց նոր վկաներ» (1155—1843) . Վաղարշապատ . 1904 թ. . Յ. Մանանդեանի հետ միասին : Բեյլէն ստացել է այդ գիրքը եւ դրա մասին հրատարակել գրախօսութիւն (Revue Critique... , հատ . 58, 1904, 959—960) :

17 Լոյս է տեսել Մոսկուայում . 1902 . 381 էջ (Էմիլեան ազգագրական ժողովածու . Գ) :

18 Բեյլէի «Esquisse...» —ի մասին :

18ա . 1902 թ. Բեյլէն դատաւանդում է հայերէն եւ մինչ այդ արդէն հրատարակել էր հայագիտական բազմաթիւ յօդուածներ :

19 Վաղդանանց պատերազմի յայտնի պատմագիրը :

աւելիք աշխատանքը մեզ երկար թուաց²⁰։ Մենք արդէն հրատարակել ենք քրն-
նական մի մեծ բնագիր²¹, և եթէ խորաքանշիւր լեզուարան նոյնքան աշխա-
տանք կատարէր, բաւական էր։

Անձեւացեաց ձեռագիրը²² կորած է։ Հարցում արուեց «Բաղմովէպ»-
ում, 1897, էջ 46, բայց ոչ ոք չկարողացաւ տեղեկութիւն տալ։ Քանի որ ձե-
ռագրի առաջին սեփականատէրը Սրբ. Զատուայթ անունով մի անգլիացի էր²³,
կարծուում է, որ այն հիմա էլ գտնուում է ինչ-որ Անգլիացու գրադարանում,
որ տեղեակ չէ իր ունեցած արժէքին, որպէսզի այն յայտնի դարձնի գիտական
աշխարհին։ Նոյն հարցով ևս դիմեցի նաեւ Գալուստին²⁴, բայց նա իմ գիտցա-
ծից աւելին չգիտի այս մասին։

Քանի որ այժմ Շուշիում եմ (Ղարաբաղի բարբառի կենտրոնում, որ-
տեղ, ի միջի այլոց, շարունակում եմ լեզուարանական ուսումնասիրութիւն-
ներս), հանդիպեցի նախկին Ստեփան օտրեւապին, որի հետ ծանօթացել էք
Էջմիածնում։ Առաջի, որ դուք յաճախ էք յիշում իրեն։ Սրտապէն բարեւում է
ձեզ։ Նա այժմ Բենիկ վարդապետ²⁵ է կոչւում ևս դպրոցի տնօրէնն է։

Մի ուրիշ հարց, բայց ներեցէք ինձ, եթէ այս մէկը լեզուարանական
չէ, այլ գրամական։ Այստեղ, մեր դպրոցում ուսուցիչներին աշխատաւարձը
տարեկան 30 ոտւրլի է մէկ ժամ դասի համար, բայց որեւէ համալսարանից
վկայական ունեցողներին 45 ոտւրլի 15 կոպէկ է։ Ինձ կարծում են Փարիզից
վկայելով, մինչդեռ ևս վկայական կը ստանամ, երբ աւարտական աշխատանք
ներկայացնեմ։ Քանի որ անհրաժեշտ դրքերը չեմ ձարում Vendidar!—ի ուսում-
նասիրութիւնս աւարտեալ համար, ուստի չեմ կարող արդեօք իմ հրապարա-

20 Մեյէն եւս 1900ական թթ. մտադրել է հրատարակել Եղիշէի «Ատմութեան»
բնական բնագիրը։ 1903 թ. Մայիսի 10ին Գ. Տէր-Մկրտչեանին գրած մի նամակում կարդում
ենք. «Ես անպայման գալու եմ Էջմիածին։ Բայց ուզում եմ լաւ օգտագործել այն երեք շա-
բաթը, որ անցկացնելու եմ այնտեղ։ Նախ՝ մտադրել էի պատրաստել Եղիշէի բնական հրա-
տարակութիւնը, բայց «Ատմութիւն» Լայոց» մեծ մատենադարի ազդարարումից յետոյ բնա-
կանաբար հրաժարուեցի այդ մտքից» (Մատենադարան, Գ. Տէր-Մկրտչեանի փոնդ)։

21 Նկատի ունի «Լայոց նոր վկաներ»։

22 Եղիշէի պատմութեան Անձեւացեաց կոչուող ձեռագիրը, որից կոտորւում է ա-
ռաջին սպագորութիւնը Թէոդոսիայում 1861 թ.։

23 Եղիշէի պատմութեան 1861 թ. առաջին հրատարակութեան ներածութեան մէջ
և. Վ. Գալփայեանը այս Անգլիացու մասին գրել է. «Էիւպ եղիւ մեզ հաճախ անդամոր (ի
Փարիզեցւոցն քաղաքի) զննատէր ոմն այր պատուական Սրբ. Զատուայթ անուն, որ անտի ան-
ցանէր ի դարձին յԱրեւելից եւ բարձեալ բերէր նոյնութիւն բազում հնութեանց, զորս ամ-
բարեալն էր ի մերոց եւ յայլոց կողմանց Ասիացոց աշխարհին»։ Աւելի մանրամասն տե՛ս
և. Տէր-Միմասեան, «Եղիշէի վասն վարդապետի եւ Լայոց պատերազմին», Երեւան, 1957, էջ
XVI—XVIII։ Անձեւացեաց ձեռագիրը մինչեւ այժմ էլ յայտնաբերուած չէ։

24 Գալուստ Տէր-Մկրտչեան (Միաբան)։

25 Վարդապետ ձեռնադրութիւս, Լայոց եկեղեցու սարկաւազը հրաժարուում է իր
աշխարհական անունից եւ որեւէ սրբի անունն իրեն ընտրում է որպէս Բախանայութեան ա-
նուն։ Բենիկ վարդապետը յայտնի է Լայոց եկեղեցու վերաբերեալ հրապարակախօսական
յօդուածներով եւ գրքոյկներով։ Վերջում դարձել է աշխարհական։

կրած աշխատութիւններէց մէկը, օրինակ՝ «Լազերէն լեզուն» ներկայացնել՝ հնարաւորին չափ շուտ վկայական ստանալու եւ «չրոնուելու» համար:

Ձեր աշակերտ՝

Հ. Աճառեան

[Յ. Գ.] Աւելացնեմ, որ ես այժմ ուսանողատակ եմ:
Նոյն տեղում:

ԹԻԻ 4

13 Յուլիսի 1903

Թաւրիզ

Իմ շատ սիրելի Ուսուցիչ,

Երկար ժամանակ ձեզ նամակ չեմ գրում: Անշուշտ մտահոգուած էք իմ մասին: Իրականութիւնն այն է, որ կինս²⁶ այնքան էր հիւանդ, որ ամէն ինչ՝ դպրոց²⁷, դաս ու աշխատանք, նոյնիսկ կերակուր եւ քուն մոռացել էի: Այժմ նա փրկուած է մի ժամանակ հաստատ թուացող մահէն: Հիմա կարող եմ ձեզ գրել:

Ասեմ, որ այս տարի էլ մնալու եմ Թաւրիզում: Մտադիր էի Կովկաս մեկնել, սակայն զրեթէ ամենօրեայ ջարդերն ու անստամբութիւնները հնարաւորութիւն չեն տալիս, որպէսզի իրականացնեմ մտադրութիւնս: Մեր տղրած քաղաքում 350,000 Թուրք եւ միայն 4,000 Հայ կայ: Թուրքերը շատ էին լարուած Հայերի դէմ, բայց քանի որ համարեա բոլոր Հայերը լաւ են զինուած, ուստի Թուրքերը վախեցան եւ ոչինչ չարեցին: Գիտէք անշուշտ, որ Պարսկաստանը յեղափոխականների կենտրոն է. այստեղ նրանք բոլորովին ազատ են. դէնք կրելը արգելուած չէ: Ամէն րոպէ զինուած ենք, նոյնիսկ ուսուցիչ ու քննիչ:

Ձեզ հետաքրքրող երկու փոքրիկ յօդուած ուղարկեցի «Հանդէս»ին²⁸. ցանկանում եմ ձեր կարծիքն իմանալ զրանց մասին: Պատրաստեցի Նաեւ Թաւրիզի հայերէն ձեռագրերի ցուցակը. մօտաւորապէս 150 ձեռագիր գտայ, որոնց 114ը ցուցակագրեցի եւ նկարագրութիւնը տպագրութեան համար ուղարկեցի «Հանդէս»ին²⁹:

"Mémoires"—ներ³⁰ կանոնաւոր կերպով չեմ ստանում. նոր հասցէս չէի

26 Հ. Աճառեանի առաջին կինը:

27 1903 թ. Հ. Աճառեանը Թաւրիզ փառաքում հայկական դպրոցի ուսուցիչ է եղել:

28 «Հանդէս Ամսօրեայ»:

29 «Հանդէս Ամսօրեայ»—ին: Հ. Աճառեանի կազմած ձեռագրացուցակը՝ «Յուցակ ձեռագրաց Թաւրիզի», լոյս է տեսել «Հանդէս Ամսօրեայ»—ում, 1905, թ. 7, 1909, թ. 3:

30 Mémoires de la Société de linguistique de Paris, յապաւումած՝ MSL կամ M. S. L. Փարիզի Լեզուաբանական ընկերութեան տեղեկագիրը, որ Հ. Աճառեանն ստացել է որպէս ընկերութեան անդամ:

յայտնել, և նոյնիսկ անդամավճարս³¹ դեռ վճարուած չէ: Պատճառը կնոջն էրանդութիւնն է, որ ինձ կտրել էր արտաքին կեանքից: Այսօր ուղարկեցի անդամավճարս և հասցէս: Ձեզ խնդրում եմ՝ իմ անունից խօսէք և ներողութիւն խնդրէք այս տկամայ ուշացման համար:

Նամակիս հետ կը ստանաք Եղնիկի վերաբերեալ իմ վերջին աշխատութիւնից մի օրինակ³², ինչպէս նաեւ անձանօթ խօսուածքով (բառ իս Լեհաստանի կամ Ռուսինիայի հայերէնով) գրուած ձեռագրից քաղուած բառերի մի ցանկ: Այդ բառերը շատ չեն. խնդրում եմ՝ դրանք ցոյց տաք լիհերէն և ուսմիներէն իմացողներին: Շատ ուրախ կը լինէի, եթէ ունենայի այդ բառերի թարգմանութիւնը և սկզբնական ձեւերը:

Սրտանց շնորհակալ լինելով ձեզ՝ խնդրում եմ ընդունել խորին յարգանքներէս հաւատարմքը:

Ձեր անձնուէր աշակերտ՝

Հ. Աճառեան

31 Փարիզի Լեզուարանական քննիչութեան:

32 «Քննութիւն և համեմատութիւն եզրկայ նորագիտ ձեռագրի», որ ցա հատուածաբար հրատարակել է «Հանդէս Ամսօրեայ»-ում (1904, Ի. 1—9): Կայ և տառնձին գրեցիկով, Վիեննա, Միտրաբեան տպարան, 1904, 32 էջ (Ազգային մատենադարան, ԻԸ, Գ. Տէր-Մկրտչեանի հետ միասին):